

Jiráček, Jiří

Morfémová a morfonologická charakteristika

In: Jiráček, Jiří. *Adjektiva s internacionálními sufixálními morfy v současné ruštině v porovnání s češtinou*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1984, pp. [27]-46

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121996>

Access Date: 05. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

**MORFÉMOVÁ
A MORFONOLOGICKÁ
CHARAKTERISTIKA**

MORFÉMOVÝ STATUS AL-OVÝCH INTERNACIONÁLNÍCH MORFŮ

V této kapitole se budeme zabývat otázkami morfémového statusu a problematikou derivační morfonologie adjektivních sufixálních útvarů obsahujících sekvenci fonémů (*a*), (*l*), (*n*), které patří k nejméně frekventovanějším a z derivačního hlediska k zdaleka nejvýznamnějším a nejsložitějším ze všech námi zkoumaných morfů.

Hybridní sufixální útvary *-al'n-*, *-ial'n-*, *-ual'n-*, *-onal'n-* se doposud v příslušné odborné literatuře považují obvykle za morfy (alomorfy) domácího sufixu *-n-*. Tak např. sovětské akademické Gr70 a Gr80 pojednávají o nich jako o morfech sufixu (tj. sufixálního morfému) *-n-*.¹⁶

Gr70 vyčleňuje na ss. 180–181 celkem 20 morfů, které ve svém souhrnu mají konstituovat jediný sufixální morfém. Jsou to tyto sufixální elementy:

- n-*: rudnyj, masážnyj, dačnyj
- enn-*: jazvennyj, bukvennyj
- al'n-*: central'nyj, normal'nyj
- arn-*: legendarnyj, šikarnyj
- ozn-*: venoznyj, grippozyj
- orn-*: illjuzornyj, reflektornyj¹⁷
- ual'n-*: individual'nyj, tekstual'nyj
- ivn-*: progressivnyj, sportivnyj
- ičn-*: budničnyj, tipičnyj
- ial'n-*: principial'nyj, bronxial'nyj
- onn-*: pensionnyj, aviacionnyj
- onal'n-*: professional'nyj, nacional'nyj
- tel'n-*: obrazovatel'nyj, dyxatel'nyj
- itel'n-*: zritel'nyj, vpečatlitel'nyj

¹⁶ „Prilagatel'nyje s suffiksom, predstavlenym morform *-n-* i rjadom drugix morfov s konečnoj fonemoj [n], ...“ (Gr70, s. 180, a Gr80, s. 272).

¹⁷ Jde pochopitelně o adjektivum *reflektornyj*, motivované substantivem *refléks*, které nutno odlišovat od homografu *refléktornyj*, jež se slovtvorně opírá o podstatné jméno *refléktor* a je tudíž derivován pouze sufixem *-n-*.

-očn-: kartočnyj, lentočnyj
-ovn-: vinovnyj, duxovnyj
-evn-: duševnyj, dnevnoj
-ebn-: sudebnyj, vračebnyj
-jn-: želejnyj, šossejnyj
-šn-: kinošnyj, geteošnyj¹⁸

Gr80 rozlišuje na ss. 274–275 dokonce 31(!) morfů *n*-ového suffixu, považuje za samostatné morfy např. i některé vpředu uvedené útvary, rozšířené však zleva v důsledku nepravidelných alternací na morfémovém švu, např. *-iozn-*, srov. *skerco* — *skercioznyj*, *-ionn-*, srov. *televidenije* — *televizionnyj*. Celkem vyděluje navíc Gr80 oproti Gr70 ještě těchto 11 „morfů“:

-stvenn-: um — umstvennyj
-ovenn-: solod — solodovennyj
-el'n-: smert' — smertel'nyj
-il'n-: gvozd' — gvozdil'nyj
-idal'n-: gemorroj — gemorroidal'nyj
-iozn-: skerco — skercioznyj
-ezn-: pompa — pompeznyj
-otn-: cinga — cingotnyj
-ionn-: televidenije — televizionnyj
-acionn-: èkzamen — èkzamenacionnyj
-ažn-:¹⁹ portnoj — portnjažnyj²⁰

Zcela opačné stanovisko zastává v této otázce RGr,²¹ která vyděluje např. (s. 640) rusifikované suffixy' *-ivn-*, *-ozn-*, ale dokonce i *-ial'n-*, *-ual'n-* a *-onal'n-*.²²

K segmentování tak velkého počtu *n*-ových morfů, jak to činí obě poslední sovětské akademické gramatiky, bychom chtěli poznamenat, že se tak dožívají do jedné řady prvky velmi nestejně kvantitativně v jazyce zastoupené: na jedné straně produktivní a frekventované morfy jako *-enn-*, nemluvě o neaktivnějším z nich, *bázovém -n-*, z porušitelných pak např. *-al'n-*, a na druhé straně jakési „unimorfy“ typu *-ezn-*.

Dále máme za to, že autoři příslušného oddílu Gr70 a Gr80 nejsou zcela důslední. Nezaznamenávají totiž všechny „unimorfy“, např. jim chybějí, jak se o tom ještě později zmíníme, „morfy“ *-inozn-* a *-uozn-*, srov. adjektiva *bituminoznyj* (soderžaščij *bitumy* — SIS⁷) a *monstruoznyj* (javljajuščijsja *monstrom* — U).

Je třeba poznamenat, že někteří lingvisté jdou ještě dále než autoři příslušných oddílů Gr70 a Gr80, tak zejména američtí deskriptivisté uznávají za kritérium alomorfie pouze funkční identitu a komplementární distribuci (srov. např. Harris, 1958, s. 115, a Hockett, 1958, s. 230). Ze sovětských

¹⁸ Slovtovně motivováno zkratkovým pojmenováním *GTO*.

¹⁹ Gr80 uvádí grafickou podobu *-jažn-*.

²⁰ Tuto řadu chybějících *n*-ových „morfů“ bychom mohli rozšířit ještě o další, např. *-atozn-*, viz lékařské termíny *koma* — *komatoznyj*, *èkzema* — *èkzematoznyj* aj., *-oforn-*: *mitra* — *mitrofornyj* (círk. vyznamenaný mitrou, oprávněný nosit mitru). Celkem bychom takovým způsobem mohli rozhojnit počet sufixálních *n*-ových formací u adjektiv v současné ruštině ke čtyřiceti jednotkám. Gorkijský rusista V. N. Nemčenko jich uvádí 37 (srov. Nemčenko, 1973, s. 103–104).

²¹ *Russkaja grammatika* 1, Academia, Praha 1979.

²² V RGr uvedeno — patrně nedopatřením — jako < =ional, #n = >.

derivatologů je to např. Zenkov (1969, s. 61n.), který považuje např. za jediný agentivní sufixální morfém („sufixém“) morfy *-tel'* (*kopnitel'*) a *-l'ščik* (*kopničšik*), za jediný morfém derivující nomina actionis — morfy *-nij-* (*vyčistenije*) a *-k(a)* (*obtočka*) atd., tj. útvary nemající ani jediný společný toném, spojené pouze stejným funkčním invariantem.

Otázka identifikace morfémů, tj. otázka výběru, přiřazení morfů k jednomu morfému, je stále problém složitý a opomíjený. To konstatuje rovněž Slavičková (1975, s. 26). Komplikované je to obzvlášť v ruštině, která disponuje velkým množstvím nejrůznějších morfů. V tomto smyslu se již dříve vyslovila řada předních rusistů, u nás např. Křížková—Leška (1971, s. 221), v SSSR např. Zemskaja (1977, s. 52). Potíž je také v tom, že se dosud v jazykovědné teorii ne zcela jednotně chápe pojem morfém.²³

Morfém jakožto elementární jazykový znak se obvykle definuje jako minimální část slova spjatá s nějakou funkcí nebo významem. Tak např. Dokulil (1962, s. 120) považuje za morfém nejmenší část slova spjatou s nějakou funkcí, podle Horockého patří morfém k jazykovým jednotkám, které mají význam (1962, s. 145), RGr — autorem příslušného oddílu je O. Leška — charakterizuje na s. 148 morfém jako minimální sémanticky významovou jednotku jazykového systému, Oliverius (1980, s. 53) definuje morfém jako minimální diskretní biplánovou jednotku jazyka, pro Lönngrena je morfém elementárním jazykovým znakem (1978, s. 20), Zemskaja (1977, s. 52) považuje za morfém nejmenší část slova spjatou s významem, a proto asémantickým, čistě strukturním, funkčním jednotkám typu *-š-* ve slově *kino-š-nyj* nebo *-j-* ve slově *žele-j-nyj* nepřiznává status morfému, ale nazývá je intertixy. Jiného názoru je např. Maslov (1961), který tyto jednotky považuje za morfémy, neboť mají strukturní (spojovací) funkci. O této problematice a také polemice viz Pisarek (1975, ss. 50—55) a Skoumalová (1976, ss. 14—17 a 52—58).²⁴

Obecně ovšem platí, že morfém je abstraktní (paradigmatická, systémová, „émová“, langucová) jednotka, která se v syntagmatické rovině textu (v řeči) realizuje (manifestuje) v podobě jednoho nebo — a to častěji — několika konkrétních morfů.²⁵

Vraťme se však k nahoře uvedenému souboru dvaceti, resp. jednatřiceti „morfů“. Již na první pohled je zřejmé, že do jediného morfému jsou zde zařazovány útvary výrazově diametrálně od sebe odlišné. Srovnajme např. *-itel'n-* a *-arn-*, shodující se materiálově pouze v jediném, a to posledním fonému (sulixálním jádru), kdežto čtyři předešlé fonémy prvního sufixálního elementu a dva druhého jsou absolutně jiné. Přitom se od morfů (alomorfů)

²³ Srov. např. V. V. Lopatin (1977, s. 41): „... v ponimanii suščnosti morfemy nabljudajutsja, k sožaleniju, raznoglasija ...“.

²⁴ Z. F. Oliverius (1976, s. 22—23) se oprávněně kriticky vyslovuje k řazení významové a výrazově vzdálených alomorfů k týmž morfémům, jakož i k směšování synchronního a diachronního aspektu při identifikaci morfémů — viz též recenzi M. Kubíka v ČsR 26 (1981), 37—39.

²⁵ V. V. Lopatin (1977, s. 4) nazývá morfémy: nelinejnyje („paradigmatičeskije“) a morfy: linejnyje („sintagmatičeskije“) jazykovyje jedinicy. Také A. Erhart zařazuje morfém mezi jednotky paradigmatické a morf mezi jednotky syntagmatické (Erhart, 1980, s. 17).

v týchž akademických mluvniciích požaduje formální (fonematičká) blízkost: „... obladajut formal'noj (fonematičesknoj) blizost'ju ...“.²⁶

Naproti tomu sufixy *-an-*, *-ann-*, které jsou funkčně prakticky identické a formálně takřka totožné, přiřazují tytéž mluvnice k samostatným morfémům, viz Gr70, 186—187, a Gr80, 278—279. Za nedůslednost z jejich hlediska považujeme i přiznání sufixálního statusu útvarům *-abel'n-* (*komfort-abel'nyj*, *čítabel'nyj*), *-ibel'n-* (*smotribel'nyj*), viz Gr70, 187 a 201—202, a Gr80, 279 a 294, jestliže se mají považovat všechny adjektivní sufixální formace s finálním tonémem *-n-* za *n*-ové morfy.

Kromě toho se oba uvedené morfy liší od sebe i svou derivační funkcí: *-itel'n-* se připojuje k domácím slovesným základům nebo k základům verbálních substantiv a tvoří deverbativa, kdežto *-arn-* se spojuje výlučně jen s osvojenými základy substantiv cizího původu a tvoří tedy desubstantiva. Pomíjíme zde otázku etymologickou (*-itel'n-* domácího, slovanského původu, naproti tomu *-arn-* je hybridní sufix, jehož první část, tj. *-ar-*, je cizího původu), neboť při synchronním popisu je tato záležitost irelevantní.

Na široké chápání identity sufixu v Gr70, konkrétně též sufixu *-n-* u adjektiv, upozorňují Straková—Skoumalová (1972, s. 163).

Přídavná jména na *-al'nyj*, *-ial'nyj*, *-ual'nyj* a *-onal'nyj* tvoří v lexikálním systému současné ruštiny množinu slov odlišnou od většiny adjektiv odvozených domácími *n*-ovými sufixálními morfy nejen geneticky, ale i funkčně stylisticky. Fungují totiž většinou jako odborné termíny nebo aspoň terminologizovaná slova, kdežto adjektiva se sufixálními morfy *-n-*, *-enn-* a dalšími jsou zpravidla stylisticky neutrální.

Domníváme se proto, že jsme oprávněni považovat sufixální útvary *-al'n-*, *-ial'n-*, *-ual'n-* a *-onal'n-* za morfy, které ve svém souhrnu představují možné realizace jediného morfému. Morfonémicky lze tento sufixální formant včetně jeho podoby ve jmenných tvarech, srov. např. *individ-ual'nyj*, *individ-ual'naja* ...; *individ-ualen*, *individ-ual'na* ..., zapsat takto:

$$- < (\emptyset-, i-, u-, on-) al, -\#n + F >$$

Poznámka: F = finální (koncový) morfém.

Symbolem $< \# >$ označujeme morfoném, který se v textu realizuje buď jako vokál, nebo má realizaci nulovou; jde tudíž o alternaci $\emptyset \sim V$. Pojem tohoto morfonému zavedl ve své koncepci morfonologické interpretace americký rusista D. S. Worth (Worth, 1968).

Konekty

Pojednejme ještě o morfonologickém statusu segmentů *-\emptyset-*, *-i-*, *-u-* a *-on-* zkoumaného sufixálního morfému. Jde o asémantické konstrukční prvky výrazové roviny, jakési interfigované submorfy, rozšiřující elementy, mající pouze strukturální funkci. Bylo by proto možné nazvat je „strukty“, případně „alostrukty“, pokud se realizují podle pravidel komplementární distribuce. Vzhledem k tomu, že uvedené útvary mají spojovací funkci, hodí se pro ně nejlépe, domníváme se, termín konekty, navrhovaný pro analogické seg-

²⁶ Prostrkaně vtištěno v Gr70 (s. 33) a v Gr80 (s. 125).

menty v rámci koncepce synchronní mluvnice spisovné češtiny.²⁷ Ve svém úhrnu pak představují diskrétní jednotku konektém.

Uvedme ještě morfonologické podmínky distribuce uvedených konektů.²⁸ Jelikož nulový konekt funguje ve většině případů a realizované konekty jsou tudíž v menšině, zaměříme se především na zjištění morfonologických podmínek realizovaných konektů.

V této studii, zkoumající jistý úsek derivačního podsystemu současné ruštiny,²⁹ abstrahujeme pochopitelně od vznikové situace v cizích, většinou klasických jazycích. V nich fungují dále probírané konekty jako kmenotvorné přípony motivujících substantiv, srov. lat. *text|u|s*, gen. *text|ū|s*, střlat. *bronch|i|a* aj.

Konekt *-i-* spojuje báзовý morf (bázovým morfem nazýváme zde morf s nulovým konektem, tj. *-al'n-*) se základy končícími na *-b*, srov. *adverb =i-al'nyj*,³⁰ *-d: allod =i-al'nyj*, *-m: binom =i-al'nyj*, a na *-c* (po alternaci *-t ~ -c*): *konfidenc =i-al'nyj*, *eksponenc =i-al'nyj*.

V této souvislosti musíme poopravit Gr70, která na s. 181 konstatuje, že morf *-ial'n-* vystupuje po párových měkkých souhláskách. Taktéž Gr80 na s. 274.

Týž konekt funguje přirozeně i v sekundárních prefixálních derivátech a kompozitech, což se týká jak uvedeného již adjektiva *adverb =i-al'nyj — de =adverb-i-al'nyj*, tak i celé řady adjektiv dále zkoumaných.

Konekt *-i-* se v námi vyexcerpovaném materiálu vyskytuje ještě po konsonantu *-p* (*princip =i-al'nyj*), ovšem po témže konsonantu existuje v ruštině i adjektivum na *-al'nyj* s nulovým konektem (*jepiskop =al'nyj*).³¹ Oba tyto adjektivní útvary byly přejaty (srov. střlat. *principialis*, něm. *prinzipiell* a angl. *episcopal*) a distribuce adjektivních morfů slov tohoto typu je zřejmě záležitostí předávajícího jazyka. Obdobně je tomu u derivátů od základů na *-x*: *vax =al'nyj* (motivováno vlastním jménem *Vax — čes. Bakchus*), *matriarx =al'nyj*, *patriarx =al'nyj*, *pasx =al'nyj*, avšak *bronx =i-al'nyj* (z fr. *bronchial*). Jako varianty fungují *-al'n-* a *-ial'n-* u substantivního základu *èpoz-*, srov. *èpoz =al'nyj* (*èpozal'nyje sobytija*) i *èpoz =i-al'nyj* (*èpozial'nyje sobytija*).

K základům končícím na *-r* se zpravidla přidává báзовý morf s nulovým konektem, srov. *pleur =al'nyj*, *kafedr =al'nyj*, *feder =al'nyj*, *sider =al'nyj*,

²⁷ Viz *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny*, SaS 36, 1975, 45 — autorem příslušného oddílu je M. Komárek.

²⁸ O morfonologických podmínkách distribuce morfů *-al'n-*, *-ial'n-*, *-ual'n-* a *-onal'n-* v ruštině psaly doposud jen Gr70 (180—181) a Gr80 (274). Informaci podávají však velmi stručně a obecně.

²⁹ Prozkoumali jsme celkem 204 adjektiva na *-al'nyj* (po odečtení sekundárních prefixálních derivátů a kompozit), viz názorně v přehledných tabulkách vzadu, v materiálové části knihy.

³⁰ = označuje derivační šev (je současně i švem morfémovým)

- označuje pouze morfémový, respektive morfový šev nebo šev mezi konektem a báзовým morfem.

Morfémový šev mezi sufixálním a finálním morfem neoznačujeme, neboť to zde není důležité a kromě toho je tento šev zcela evidentní.

³¹ Správně bychom měli psát *jepiskop =θ-al'nyj*, ale z úsporných důvodů nulový konekt v přepisu konkrétních realizací již nevyznačujeme.

skler =al'nyj, *kamer* =al'nyj, *liter* =al'nyj, *sektor* =al'nyj, *doktor* =al'nyj, *teatr* =al'nyj, *diametr* =al'nyj, *spektr* =al'nyj, *centr* =al'nyj, *semestr* =al'nyj, *rostr* =al'nyj, *figur* =al'nyj, *menzur* =al'nyj, *natur* =al'nyj, *struktur* =al'nyj.

S rozšířeným mortem *-ial'n-* jsme se u slovtvorně motivujících základů na *-r* setkali jen u slov *èkvator* =i-al'nyj a sporadického *vektor* =i-al'nyj.

Je zřejmě příznačné pro stáří (přesněji mládí) tohoto adjektivního morfu, že Je. A. Zemskaja jej v kolektivním díle o změnách v derivačním a morfoloickém systému substantiva a adjektiva v ruštině 19. století vůbec nezaregistrovala, srov. Očerki (1964/364n.).

Konekt *-u-* spojuje báзовý morf se třemi základy končícími na sibilanty *-z-*, *-s-*: *uz* =u-al'nyj, *process* =u-al'nyj, a dále s pěti základy na dentály *-d* a *-t-*: *indivíd* =u-al'nyj, *intellekt* =u-al'nyj, *tekst* =u-al'nyj, *kontekst* =u-al'nyj a (v povrchové struktuře) *koncept* =u-al'nyj.

Po všech ostatních základech zakončených na uvedené konsonanty zjišťujeme nulový konekt. Týká se to především všech substantivních základů na *-fiks*: *prefiks* =al'nyj, *infixs* =al'nyj, *interfixs* =al'nyj, *postfixs* =al'nyj, *afixs* =al'nyj, *suffiks* =al'nyj, dále základů na *-doks*: *paradoks* =al'nyj, *ortodoks* =al'nyj a na *-oss*: *koloss* =al'nyj.

Po *-t* následuje báзовý morf *-al'n-* ve všech případech, kdy základ končí na *-ent*: *transcendent* =al'nyj, *fundament* =al'nyj, *ornament* =al'nyj, *segment* =al'nyj, *èksperiment* =al'nyj, *sentiment* =al'nyj, *moment* =al'nyj, *dokument* =al'nyj, *monument* =al'nyj, *kontinent* =al'nyj a *instrument* =al'nyj, dále na *-ont*: *gorizont* =al'nyj, *front* =al'nyj, na *-it*: *orbit* =al'nyj a *èmerit* =al'nyj; dva příklady máme se zakončením (v povrchové struktuře) na *-at*: *palat* =al'nyj a *fat* =al'nyj. Variantní je situace — z hlediska ruštiny — u základů na *-ekt*, srov. *intellekt* =u-al'nyj a *dialekt* =al'nyj.

Po *-d* jsme zjistili morf *-al'n-* u všech zkoumaných adjektiv s výjimkou uvedeného *indivíd* =u-al'nyj. Jsou to zejména úzce odborné termíny derivované od substantivních základů na *-oid*, a to sedm termínů geometrických: *romboid* =al'nyj, *gelikoid* =al'nyj, *cikloid* =al'nyj, *giperboloid* =al'nyj, *sferoid* =al'nyj, *èlipsoid* =al'nyj a *sinusoid* =al'nyj; dva chemické: *metalloid* =al'nyj, *kolloid* =al'nyj a jeden z oblasti medicíny: *gemorroid* =al'nyj. Tento soubor adjektiv na *-d* =al'nyj uzavírá pět slov, a to geometrické termíny *parallelepiped* =al'nyj (← *parallelepiped* — rovnoběžnostěn) a *trapeceid* =al'nyj (motivováno reálně neexistujícím, ale systémově potenciálním *trapeceid),³² dále pak sem patří slova *piramid* =al'nyj, *fljuid* =al'nyj a *sinod* =al'nyj.³³

Konekt *-on-* funguje jako aloová jednotka v adjektivech slovtvorně motivovaných substantivy na *-sija* a zejména *-cija*, při čemž se zakončení („finála“) *-j* substantivního základu odsouvá. Srov.:

³² Sémanticky se ovšem toto adjektivum opírá o podstatné jméno *trapecija* (lichoběžník). — Gr80 segmentuje na s. 275 v tomto adjektivu, a také v uvedeném již *gemorroidal'nyj* „morf“ *-idal'n-*. Domníváme se, že počet derivačních morfů, jakožto útvarů s mnohem abstraktnějším významem, by se neměl rozšiřovat na úkor morfů radikálních, které jsou na rozdíl od nich podstatně konkrétnější, představující už vlastně prvky lexikální.

³³ Zaregistrovali jsme rovněž adjektivum *mikroidal'nyj* (Vsemi nami ovladovajet ... „mikromanija grandioza“! V celjax počščenija mikroidal'nogo žanra ... Lit. gaz., 22, 1977, 16 — převzato z NRL₇₇, s. 75). To je ovšem útvar výrazně okazionální, utvořený ad hoc, a ne příliš ústrojně.

professij(a) → professi=on-al'nyj, nacij(a) → naci=on-al'nyj, operacij(a) → operaci=on-al'nyj, tradicij(a) → tradici=on-al'nyj, appozicij(a) → appozici=on-al'nyj, sekcij(a) → sekci=on-al'nyj, funkcij(a) → funkci=on-al'nyj, substancij(a) → substanci=on-al'nyj, konvencij(a) → konvenci=on-al'nyj, emocij(a) → emoci=on-al'nyj, porcij(a) → porci=on-al'nyj, proporcij(a) → proporci=on-al'nyj, konstitucij(a) → konstituci=on-al'nyj.

Pouze od základů zakončených na *-ncij(a)* se příslušná adjektiva tvoří převážně pomocí bázevého morfu *-al'n-*, srov.:

preferencij(a) → preferenci=al'nyj, differencij(a) → differenci=al'nyj, potencij(a) → potenci=al'nyj, provincij(a) → provinci=al'nyj, avšak: konvencij(a) → konvenci=on-al'nyj

Jako varianty lungují v současné ruštině oba morfy v adjektivech slovo-
tvorně se opírajících o pojmenování *substancija*:

substanci=al'nyj // substanci=on-al'nyj

Pokud je derivační bázi substantivum na *-cij*, tj. maskulinum, přidává se po odsunutí *-j* morf *-al'n-* bezprostředně (konekt je nulový): *prepucij* (anat. *prepucium*, předkožka) → *prepuci=al'nyj*.

Končí-li základ motivujícího substantiva ženského rodu na seskupení „konsonant (kromě *c* a *s*) + *-ij*“, funguje rovněž — po odsunutí „finály“ *-j* — nulový konekt, srov.: *sinovij(a)* → *sinovi=al'nyj*, *stavropigij(a)* → *stavropigi=al'nyj*, *stadij(a)* → *stadi=al'nyj*, *stipendij(a)* → *stipendi=al'nyj*, *parodij(a)* → *parodi=al'nyj*, *magnezij(a)* → *magnezi=al'nyj*, *ambrozij(a)* → *ambrozi=al'nyj*, *premi(a)* → *premi=al'nyj*.

Dále jsme zjistili, že morf *-al'n-* následuje bezprostředně za motivujícím základem po konsonantech:

-v: *lingv=al'nyj*, *bukv=al'nyj*
 -g: *sinagog=al'nyj*, *centritug=al'nyj*
 -z: *baz=al'nyj*, *pauz=al'nyj*
 -k: *xronik=al'nyj*, *muzyk=al'nyj*
 -m: *norm=al'nyj*, *form=al'nyj*, *èpiderm=al'nyj*
 -n: *fenomen=al'nyj*, *poligon=al'nyj*, *zon=al'nyj*
 -f: *triumf=al'nyj*

Mezi konekty *-i-*, *-u-* na jedné straně a konektem *-on-* na straně druhé pozorujeme v ruštině v porovnání s češtinou jistou disparátnost ve funkčním využití. Zatímco první dva konekty se v systému adjektivních sufixů v ruštině již nikde neopakují, s komplexem *-on-* se setkáváme v celé řadě přídavných jmen typu *revoljuci=on-n(yj)*. V češtině jsou všechny tři uvedené konekty po této stránce na stejné úrovni, v systému adjektivních sufixů se již nikde nevyskytují; ruským adjektivům typu *revoljuci=on-n(yj)* odpovídají v češtině adjektiva bez *-on-*, tj. přídavná jména typu *revoluč=n(i)*.

V češtině ovšem fakticky funguje konekt *-on-* rozšířený vpředu o segment *-ij-*, tj. v podobě *<-ijon->*, graficky *-ion-*, srov. *proporc-e* → *proporc-ionální*. Pouze v ojedinělých případech odpovídá v češtině ruským adjektivům na

-*onal'n-*, jak zjistila I. Kubečková-Horáková,³⁴ adjektivum s vpředu nerozšířeným morfem *-onal'n-*: *embry-onální* (← *embry-o*) a *konsorci-onální* (← *konsorci-um*). Dodatečně jsem v češtině zjistil ještě třetí takovéto přídavné jméno, a to sporadické *provinci-onální* <-cij/on-> ← *provinci-e* <cije>.

Tento náš rozbor posledních tří adjektiv se týká ovšem jen jejich povrchové struktury, ve skutečnosti ve všech třech případech jde o překrývání základu na <-ij> (graficky *-y* nebo *-i*) a začátku rozšířeného sufixálního morfu <-ijonáln'-> (graficky *-ionáln-*).

Z uvedeného vyplývá, že výběr konektů *-Ø-*, *-i-*, *-u-* a *-on-* se v rovině syntagmatické z hlediska morfonologického systému současné ruštiny jen částečně řídí pravidly komplementární distribuce. Proto považujeme tyto strukturální segmenty za částečné alokonekty (semialokonekty).³⁵

Pokládáme-li pak při derivační analýze útvary *-ial'n-*, *-ual'n-* a *-onal'n-* za rozšířené podoby bazového derivátoru (termín A. Bartoszewicze, srov. Bartoszewicz, 1975, s. 165) *-al'n-*, jsou pak globálně tyto útvary ve vzájemném vztahu semialomorfií.

V dalším výzkumu, kde nám nepůjde přímo o zjišťování vzájemné distribuce těchto derivátorů, budeme je nazývat v jejich konkrétní realizaci jen „morfy“ a šev mezi konektem a bazovým derivátorem označovat nebudeme.

Alternace finálního konsonantu motivujícího základu

Byly zjištěny jen měkkostní alternace, a to pouze u těchto párových konsonantů:

- b ~ b'*: adverb — adverbial'nyj
- d ~ d'*: allod — allodial'nyj
- m ~ m'*: binom — binomial'nyj
- p ~ p'*: princip — principial'nyj
- r ~ r'*: èkvator — èkvatorial'nyj
- x ~ x'*: bronx — bronxial'nyj

K měkkostním alternacím finálního párového konsonantu základu motivujícího substantiva (dále ZMS) dochází tudíž na derivačním švu přirozeně jen před morfem *-ial'n-*.

Zjistili jsme tyto nepravidelné alternace zakončení základů motivujícího a motivovaného slova:

- j ~ -id-*: gemorroj — gemorroidal'nyj
- ij- ~ -eid-*: trapecij(a) — trapeceidal'nyj
- t ~ -c-*: konfident — konfidencial'nyj, èksponent — èksponencial'nyj
- c- ~ -t-*: koncepcij(a) — konceptual'nyj

Z uvedeného vyplývá, že k nepravidelné alternaci finálních segmentů ZMS a motivovaného adjektiva dochází v pěti případech, a to dvakrát před zá-

³⁴ Viz její strojopisnou disertační práci *Adjektiva s příponami -al'n-, -ial'n-, -onal'n-, -ual'n- v současné spisovné ruštině*, Brno 1978, kterou rozšířila svou zdařilou stejnojmennou diplomovou práci, zpracovanou pod mým vedením.

³⁵ Distribuce morfu se v současné ruštině jen zřídka plně, důsledně řídí pravidly komplementární distribuce (srov. Lopatin, 1977, s. 265).

kladním morfem *-al'n-*, dvakrát před morfem *-ial'n-* a jednou před morfem *-ual'n-*.

Gr70 zaregistrovala na s. 184 v odstavci nadepsaném *Neregularnyje sootnošenija osnov* pouze první dvě nepravidelné alternace; mohli bychom je

schematicky zapsat takto: $\text{gemorro}/\overset{j}{id}/\overset{ij}{al}'nyj$ a $\text{trapec}/\overset{ij}{eid}/\overset{ij}{al}'nyj$. Gr80 vyděluje na s. 275 v tomto případě, jak jsme se již o tom zmínili, další ‚morť‘, a to *-idal'n-*. O nepravidelné alternaci *-t ~ -c* se ani ona nezmiňuje.

Odsouvání finálních segmentů a sufixů ZMS

před morfem *-al'n-*:

- j-: premij(a) — premial'nyj + 36 dalších slov³⁶
- us: radius — radial'nyj, notarius — notarial'nyj, fokus — fokal'nyj
- at: matriarxat — matriarxal'nyj, patriarxat — patriarxal'nyj, sindikat — sindikal'nyj
- um: minimum — minimal'nyj, maksimum — maksimal'nyj, optimum — optimal'nyj, palatum — palatal'nyj, unikum — unikal'nyj, fatum — fatal'nyj
- acij-: federacija — federal'nyj, sideracija — sideral'nyj
před morfem *-onal'n-*:
- j-: professij(a) — professional'nyj + 12 dalších slov³⁷ typu *tradicional'nyj*
- an-: meridian — meridional'nyj³⁸
před morfem *-ual'n-*:
- us: uzus — uzual'nyj
- ij-: koncepcij(a) — conceptual'nyj

Finální segment nebo sufix ZMS se tudíž odsouvá za určitých okolností před uvedenými třemi morfy, nejčastěji však před bázevým *-al'n-* — celkem, jak jsme zjistili, v 51 adjektivech, tj. zhruba ve 30 % všech adjektiv derivovaných tímto morfem. Převážnou většinu tvoří odsouvání finálního *-j* (73 %). Před morfem *-onal'n-* se koncový segment ZMS „usekává“ celkem ve 13 adjektivech, tj. ve všech případech. Týká se téměř výlučně odsouvání finálního *-j*.

Před morfem *-ual'n-* jsme zjistili odsunutí finálního segmentu na derivačním švu v jediném případě.

Před morfem *-ial'n-* se zakončení ZMS zásadně neodsouvá.

³⁶ Jsou to tato adjektiva: *kambial'nyj, sinovial'nyj, deljuvial'nyj, alljuvial'nyj, proljuvial'nyj, eljuvial'nyj, kollegial'nyj, stavropigial'nyj, stadial'nyj, stipendial'nyj, gerundial'nyj, parodial'nyj, magnezial'nyj, ambrozial'nyj, epitelial'nyj, genial'nyj, kolonial'nyj, patrimonial'nyj, material'nyj, bakterial'nyj, ministerial'nyj, arterial'nyj, kategorial'nyj, oratorial'nyj, teritorial'nyj, industrial'nyj, kurial'nyj, merkural'nyj, konversial'nyj, jeparzial'nyj, substancial'nyj, preferencial'nyj, diferencial'nyj, potencial'nyj, provincial'nyj, prepucial'nyj*. Řadíme je zde retrográdně, aby se slova se stejným zakončením kořene, např. na *-eri(j), -enci(j)*, dostala vedle sebe.

³⁷ Jsou to adjektiva *nacional'nyj, operacional'nyj, tradicional'nyj, apozicional'nyj, sekcional'nyj, funkcional'nyj, substancial'nyj, konvencional'nyj, emocionál'nyj, porcional'nyj, proporcional'nyj, konstitucional'nyj* — řadíme je opět retrográdně

³⁸ V plánu fonematickém jde o bázevý sufixální morť *-al'n-*, avšak grafickou podobou *meridi-onal'nyj* lze vysvětlit pouze připojením morfu *-onal'n-* k ZMS *meridi-* po odsunutí „finály“ *-an*.

Nezaznamenali jsme pochopitelně ani jediné adjektivum, v němž by se *al*-ový morf připojoval k derivačnímu základu na -l.

Jak jsme se již zmínili v kapitole věnované etymologii, latinský sufix *-al(is)* (*regalis*) se po předcházející likvidě -l- z disimilačních důvodů transformoval v *-aris* (*polaris*), takže v západoevropských jazycích mají příslušná slova komplex *-lar-* (resp. ve francouzštině *-lair-*) a ruština — stejně tak čeština — přejímala celé adjektivní základy s tímto zvukovým komplexem. Přitom se konsonant *l* v ruštině před derivačním morfem zásadně změkčuje. Srov. např. *pol,arnyj*, graficky *poljarnyj* (< střlat. *polaris*), ale též *kanikuljarnyj* [-l'-] ← *kanikuly* [-l-], *èpistoljarnyj* [-l'-] ← *èpistola* [-l-], *tituljarnyj* [-l'-] ← *titul* [-l] a dále *molekuljarnyj*, *fabuljarnyj* aj.

Morf *-arn-* se někdy přidává i k těm základům, kde se -l- vyskytuje i dále nalevo od derivačního švu, srov. *disciplinarnyj* z fr. *disciplinaire*, *planetarnyj*, nebo dokonce přímo na začátku slova, např. *legendarnyj*, avšak *intel'lektual'nyj*, *dialektal'nyj*, *fljuidal'nyj*, *kloakal'nyj*, *kolossal'nyj* aj.

Zajímavý a příznačný obraz nám po této stránce skýtají adjektiva motivovaná substantivy na *-ment*. Jak jsme již dříve uvedli, tvoří se zpravidla pomocí morfu *-al'n-*, srov. *fundamental'nyj*, *ornamental'nyj*, *èksperimental'nyj*, *momental'nyj*, avšak, obsahuje-li ZMS likvidu -l-, připojuje se z eufonických důvodů sufix *-arn-*, např. *komplementarnyj*, *parlamentarnyj*, *èlementarnyj*.

Totéž se týká i češtiny, srov. např. *polární*, *regulární*, *disciplinární*, *planetární*, *titulární*, *molekulární*, *legendární*, *elementární*, *parlamentární*.

Jedinou diferenci v rusko-českém porovnání jsme zjistili u adjektiva, jehož derivativem je substantivum *dokument*: v ruštině *dokumental'nyj*, v češtině však *dokumentární*. Vysvětlujeme to různou proveniencí těchto adjektiv: čes. *dokumentární* bylo zřejmě lexikálně přejato z fr. *documentaire* n. z něm. *dokumentarisch* a pouze adaptováno počestující slovtvornou příponou *-n'*, kdežto rus. *dokumental'nyj* bylo s největší pravděpodobností utvořeno ve 2. pol. 19. stol. z cizích derivačních morfémů a porušujícího adjektivního sufixu *-n-* na půdě ruštiny, tj. od subst. *dokument*, přejatého již v době Petra Velikého z němčiny, jak se o tom zmiňujeme již v kapitole o způsobech obhacování ruského lexika.

V západoevropských jazycích jde o novodobé odvození z latinského základu (srov. lat. *document-um*), neboť ani v klasické, ani ve středověké latině není příslušné akjektivum doloženo.

Zajímavá je v tomto ohledu situace v polštině, kde si konkurují obě podoby, tj. *dokumentalny* i *dokumentarny*. Podrobně o tomto paralelismu píše gdaňský lingvista Kreja (1965, s. 107—110); konstatuje, že přední polonisté se rozcházejí v hodnocení těchto derivátů od subst. *dokument*, ale většinou se v jazykovědných dílech „favorizuje“ forma se sufixem *-arn-*, např. ve *Słowniku języka polskiego*, sv. 2 (Warszawa 1960), jehož redaktorem byl W. Doroszewski. Ten se přimlouvá za výraz *dokumentarny* (srov. Doroszewski, 1949, s. 18—19). Rozšířenější je však v polštině adjektivum *dokumentalny*.

Také Z. Klemensiewicz píše, že tvar *dokumentalny* je zaregistrován již ve slovníku Lindeho a má oporu v příslušném slovtvorném typu, srov.

analogicky derivovaná adjektiva *fundamentalny, sentymentalny, instrumentalny* aj. Podoba *dokumentarny* je západoevropského původu („okcydentalizm“), poměrně nová a není obecně uznávána (srov. Klemensiewicz, 1950, s. 192).

B. Kreja dochází ve své stati k závěru, že adjektivum s formantem *-alny* má v polštině starší tradici a je též systémově vhodnější na pozadí řady slov se sufixem *-aln(y)* motivovaných v polštině substantivem na *-ment* typu *ornamentalny, instrumentalny, eksperymentalny*.

K podnětnému článku B. Kreji bychom chtěli dodat, že tvar *dokumentalny* se v polštině patrně neutvořil tlakem systému (tj. analogicky podle adjektiv na *-mentalny*). V češtině totiž máme rovněž početnou řadu těchto adjektiv derivovaných od substantiv na *-ment* typu *fundamentální, ornamentální, experimentální*.³⁹ Přesto existuje v češtině jen *dokumentární*, ačkoli v ZMS není souhláska *-l*.⁴⁰

Popsaný paralelismus v současné polštině vysvětlujeme lexikálním přejetím z různých jazyků: *dokumentarny* z fr. *documentaire*, kdežto *dokumentalny* ve shodě s rus. *dokumental'nyj*.

Závěrem

Sufixální morfy *-al'n-*, *-ial'n-*, *-ual'n-* a *-onal'n-* považujeme za úplnou reprezentaci jediného morfému. Morfonémickou strukturu tohoto sufixálního formantu lze zapsat takto: $-(\emptyset, i, u, on-) al, -\# n + F >$. Asémantické spojovací konstrukční prvky $\emptyset$ -, *-i-*, *-u-* a *-on-* nazýváme konekty. Nejčastěji funguje v současné ruštině bázeový morf *-al'n-* (tj. s nulovým konektem), mající monopolní postavení při derivování od ZMS na *-n*, *-k*, *-fiks*, *-doks*, *-ent*, *-ont*.

Co se týče morfonologických změn na derivačním švu, byly zjištěny měkkostrunné alternace finálního konsonantu ZMS, a to výlučně jen před morfem *-ial'n-*, a dále nepravidelné alternace *-j ~ -id*, *-ij ~ -eid*, *-t ~ -c* a *-c ~ -t*. Finální segment nebo sufix ZMS se odsouvá nejčastěji (v 51 adjektivech) před bázeovým morfémem *-al'n-*; jde především o odsouvání koncového *-j*. Relativně nejčastěji však k tomuto jevu dochází před morfémem *-onal'n-*, neboť se tak děje ve všech případech před tímto morfémem.

Zkoumané *al*-ové morfy se nepřipojují k ZMS končícímu likvidou *-l-*; týká se často i těch slov, kde je *-l-* dále nalevo od derivačního švu. V těchto případech je morf *-al'n-* vystřídán konkurenčním internacionálním morfémem *-arn-*, měkčícím finální konsonant derivačního základu, srov. např. *kani-kuly*, avšak *kanikul'arnyj*. Příznačný obraz skýtají po této stránce adjektiva motivovaná substantivy na *-ment*. Ta se totiž tvoří pomocí morfu *-al'n-* (*fundamental'nyj, ornamental'nyj* atd.), avšak, obsahuje-li ZMS likvidu *-l-*, připojuje se z eutonických důvodů sufix *-arn*, srov. *komplementarnyj, èlementarnyj* aj. Analogická situace je i v češtině; jedinou diferencí v rusko-českém porovnání jsme zjistili u adjektiva, jehož derivativem je substantivum *dokument*: v ruštině *dokumental'nyj* (utvořeno patrně na půdě ruštiny),

³⁹ RMŠC E. Slavíčekvé jich zafixoval včetně základního *mentální* celkem osm.

⁴⁰ Vedle tohoto adjektiva uvádí RMŠC již jen zast. *testamentární*, kde se rovněž připojuje formant *-ární* k ZMS na *-ment* nemajícímu likvidu *-l-*.

v češtině *dokumentární* (lexikálně přejaté ze západoevropských jazyků). Přejaté postavení má v tomto ohledu polština, kde si konkurují obě podoby, tj. *dokumentalny* (ve shodě s rus. *dokumental'nyj*) a *dokumentarny* (z ir. *documentaire*).

VZTAH OSTATNÍCH SUFIXÁLNÍCH MORFŮ K MOTIVAČNÍM ZÁKLADŮM

-ONN-

Na rozdíl od přídavných jmen na *-al'nyj* skýtají adjektiva se sufixálním morfem *-onn-*, pokud jde o formální vztah derivačního afixu k motivačnímu desubstantivnímu základu, velmi jednoduchý obraz. Téměř ve všech případech se totiž připojuje morf *-onn-* k slovtvorné bázi na *-i* po odsunutí finálního *-j*, srov. např. *revizija* → *revizionnyj*, *diskussija* → *diskussionnyj*, *inkubacija* → *inkubacionnyj*.

K jisté diferenciaci dochází až u konsonantu, který je před koncovým vokálem *-i* apokopovaného základu: Převážná většina zkoumaných adjektiv má zde *-c*, neboť jde o slova motivovaná substantivy (většinou dějovými) na *-cija*, srov. *derivacionnyj*, *navigacionnyj*, *obligacionnyj*, *irrigacionnyj*, *likvidacionnyj*, *tradicionnyj*, *kondicionnyj*, *ekspedicionnyj*, *reakcionnyj*, *revolucionnyj* a mnoho dalších. Ostatní mají před zmíněným *-i* souhlásku *-s'*, např. *penzionnyj*, *diversionnyj*, *ekskursionnyj*, nebo *-z'*, např. *revizionnyj*, *provizionnyj*, *licenzionnyj*. V jednom případě jsme zjistili před *-i* konsonant *-d'*, a to v odborném termínu *kollodionnyj* (← *kollodij* — chem. *kolódium*), a rovněž jen v jednom případě konsonant *-t'*: *partionnyj* (← *partija* ve významu 'skupina').

Z morfonologického hlediska je pro adjektiva na *-onnyj* příznačné, že většina z nich má slovtvorně motivační základ vázaný, a to nejčastěji s příponou *-acij-* (*likvidacija*) — Gr80 uvádí na s. 275, že nově vznikající slova na *-acija* pravidelně tvoří přídavná jména na *-acionnyj* —, méně často bývá substantivní motivační základ derivován příponou *-icij-* (*ekspedicija*). Motivační základ volný mají jen ta slova na *-onnyj*, resp. *-cionnyj*, kde tomuto formantu nepředchází ani *-a* (s výjimkou pojmenování *saljutacionnyj* a *ekzamenacionnyj*), ani *-i*, srov. *revolucionnyj*, *reakcionnyj*, a dále adjektiva na *-sionnyj* (*ekskursionnyj*), *-zionnyj* (*licenzionnyj*) a ovšem též morfonologicky ojedinelé případy *kollodionnyj* a *partionnyj*.

K segmentování rozšířeného morfu *-ionn-* dochází ve dvou námi zjištěných případech, a to v adjektivech *televizionnyj* (← *televidenije*) a v dosud lexikograficky nezafixovaném *intervizionnyj* (← *Intervidenije*).⁴¹ Morf *-acionn-* jsme zjistili ve slovech *saljutacionnyj* (← *saljut*) a *ekzamenacionnyj* (← *ekzamen*).

-IVN-

Desubstantivní motivační základ adjektiv se sufixálním morfem *-ivn-* končí nejčastěji buď na souhlásku *-c*, která pak po odsunutí finálního segmentu *-ij* substantiv na *-cija* alternuje v příslušném adjektivním derivátu s *-t'*, srov. např. *illjustracija* → *illjustrativnyj*, *vegetacija* → *vegetativnyj*, *intucija* → *intuitivnyj*, nebo končí na *-t*, které se v adjektivu palatalizuje, srov. *rezul'tat* → *rezul'tativnyj*, *parazit* → *parazitivnyj*, *sub'jekt* → *sub'jektivnyj*.

⁴¹ První případ s morfem *-ionn-* (*televizionnyj*) zaregistrovala rovněž Gr80, a to na s. 275.

V řadě případů zjišťujeme před derivačním švem zkoumaných adjektiv měkké sykavky -z' a -s', a to opět po odsunutí finály -ij motivujícího substantiva, srov. např. v lékařské terminologii *gipotenzija* → *gipotenzivnyj*, v lingvistické terminologii *inversija* → *inversivnyj*.

Méně často končí motivační základ na tvrdou sykavku -s, která v adjektivu alternuje se -s', např. *progress* → *progressivnyj*, *massa* → *massivnyj*. Sporadicky dochází k alternaci -s ~ -t': *refleks* → *reflektivnyj* a -s' ~ -t': *fleksija* → *flektivnyj*.

Zcela ojediněle bylo zjištěno zakončení motivační báze na -m: *norma* → → *normativnyj* (v adjektivu pak vydělujeme rozšířený morf -ativn-) a na -o: *argo* → *argotivnyj* (zde je morf -ivn- rozšířen vpředu o -t'). Rovněž v jediném případě jsme zjistili odsunutí zakončení -um motivujícího substantiva: *ul'timatum* → *ul'timativnyj*.

-ARN-

Jak jsme již psali dříve, sufixální morf -arn- nastupuje z eufonických důvodů místo -al'n- při zakončení ZMS na -l; přitom dochází k alternaci -l ~ -l' na derivačním švu, srov. např.:

ěpistola → ěpistoljarnyj
molekula → molekuljarnyj
kanikuly → kanikuljarnyj
titul → tituljarnyj

Vzácnější jsou případy, kdy je už ZMS zakončen na -l', např. ve fyzikální terminologii substantivum *mol'* (zkrácený název molekulové váhy v gramech) – motivované adjektivum je *moljarnyj*.

K substituci morfu -al'n- morfem -arn- dochází často, jak jsme již uvedli v kapitole věnované morfonologickým podmínkám distribuce sufixálního morfu -al'n-, i v těch případech, kdy je konsonant -l- situován dál doleva od derivačního švu: *disciplinarnyj*, *parlamentarnyj*, *plebiscitarnyj* aj., ba dokonce až na začátek slova: *legendarnyj*, *lakunarnyj*.

Vedle l-ového zakončení ZMS dominuje ještě zakončení na dentálu -t, a to jak v množině slov s likvidou -l:

planetarnyj, ělitarnyj, plebiscitarnyj, parlamentarnyj, komplementarnyj, ělementarnyj, komplimentarnyj, placentarnyj,

tak v množině slov bez -l:

parazitarnyj, fagocitarnyj, fragmentarnyj, segmentarnyj, rudimentarnyj.

Ve dvou případech jsme na derivačním švu zjistili nosovku -n-: *disciplinarnyj* a *lakunarnyj*, a rovněž ve dvou nosovku -m-: *summaryj* a *atomarnyj*.

Pouze jedním dokladem je v našem materiálu zastoupeno zakončení ZMS na -d: *legendarnyj* a na -k: *šikarnyj*.

K odsouvání finálních segmentů ZMS dochází ve čtyřech adjektivech:

-j: statuja → statuarnej
-et: avtoritet → avtoritarnyj (současně -t' ~ -t)
-um: plenum → plenarnyj
-us: poljus → poljarnyj⁴²

⁴² Gr80 zaregistrovala na s. 276 pouze poslední dvě morfonologické změny.

ZMS adjektiv se sufixálním morfem *-ozn-* bývá nejčastěji zakončen na *-n*. Jsou to vesměs odborné termíny, a sice:

venoznyj, gangrenoznyj, anginoznyj, vitaminoznyj, pebrinoznyj, fibri-
noznyj, skarlatinoznyj, trixinoznyj, flegmonoznyj, kavernozyj.

Jako druhé nejčastější zakončení ZMS jsme zjistili vokál *-i* po odsunutí koncového *-j*:

kontagioznyj, religioznyj, gracioznyj, ambicioznyj, tendencioznyj, sen-
tencioznyj.

Ve třech případech je na derivačním švu likvida *-l* s měkkostní alternací: *skandalěznyj*, *karbunkulěznyj* a *pustulěznyj*; dvakrát bylo zjištěno zakončení ZMS na *-k*: *tikoznyj* a *šikoznyj*; na *-p*: lékařské termíny *grippoznyj* a *krupoznyj* a na *-f*: opět lékařské termíny, a to *tifoznyj* a *limfoznyj*, jednou na *-v*: *nervoznyj*, na *-m*: *gummoznyj*, na *-t*: *medikamentoznyj* a na *-c*: *skercoznyj* (s překrýváním vokálu *-o*).

V sedmi adjektivech zjišťujeme rozšířený morf *-atozn-*: *ëmfizematoznyj*, *ëkzematoznyj*, *parenximatoznyj*, *komatoznyj*, *sarkomatoznyj*, *(anti)glaukómatoznyj*, *traxomatoznyj*.

Jak vidno, jde o lékařské termíny:

Dvakrát jsme se setkali s rozšířeným morfem *-iozn-*: *pretencioznyj* se současnou alternací *-z' ~ -c* a *skercioznyj* po apokování finálního *-o* ZMS, jednou pak s *-inozn-*: *bituminoznyj* (v mineralogii, srov. motivující substantivum *bitum* — živice), a *-uozn-*: *monstruoznyj* (← *monstr*).⁴³

V neologismu z oboru botaniky *kalloznyj* (← *kallus*) zjišťujeme odsunutí finálního segmentu *-us* ZMS.

-ABEL'N-

Zakončení slovtvorného základu je u derivátů s morfem *-abel'n-* do značné míry závislé na slovnědruhovém povaze motivujícího slova. U desubstantiv nedochází na derivačním švu k žádným morfonologickým změnám, kdežto u deverbativ zjišťujeme velmi často inverzní měkkostní alternaci finálního konsonantu (ztrátu měkkosti), doprovázenou odsouváním verbálního sufixu *-irova-*, srov.:

gipnotizirovat'	→ gipnotizabel'nyj
operirovat'	→ operabel'nyj
čítirovat'	→ čítabel'nyj
transportirovat'	→ transportabel'nyj
diskutirovat'	→ diskutabel'nyj

U desubstantiv převládá ZMS na *-t*:

kontaktabel'nyj, respektabel'nyj, rentabel'nyj, komfortabel'nyj, disputa-
bel'nyj.

Adjektivum *dissertabel'nyj* má kořen vázaný, neboť se slovtvorně opírá o podstatné jméno *dissertacija* a při derivačním aktu dochází k odsunutí přípony *-acij-*, tak jako v adjektivu *kommunikabel'nyj* se souhláskou *-k* na derivačním švu.

⁴³ Rozšířené morfy *-inozn-* a *-uozn-* neznamenala ani Gr80.

Rozšířený morí *-ibel'n-* má přídavné jméno *ministeriabel'nyj*.

U deverbativ na *-abel'nyj* zjišťujeme na derivačním švu:

-v: celovabel'nyj, risovabel'nyj

-ž: nevyjezžabel'nyj

-k: promokabel'nyj

-p: „nepokupabel'nyj“⁴⁴

-t: čítabel'nyj, „pečatabel'nyj“.

Slovesná přípona *-ova-* motivujícího základu se odsouvá v adjektivech: „*nepublikabel'nyj*“, „*nekritikabel'nyj*“ a *reprezentabel'nyj*.

-IBEL'N-

Morí *-ibel'n-* jsme zaregistrovali jen v deverbativu *smotriabel'nyj*.

Podobně jako nová akademická mluvnice ruštiny považujeme i my morfy *-abel'n-* a *-ibel'n-* za konkrétní realizace jediného sufixálního morfému, srov. Gr80, s. 294. Morfonémickou strukturu tohoto sufixálního formantu včetně jeho podoby ve jmenných tvarech (*transportabel'nyj*; *transportabelen*, *-l'na*) můžeme zapsat takto: $-(a-, i-) bel'-\#n+F>$

-ORN-

Více než polovina zkoumaných adjektiv se sufixálním morfem *-orn-* je slovotvorně motivována podstatnými jmény na *-ija*, zejména *-cija*, a dochází u nich k odsouvání finálního segmentu *-ij* ZMS a současně k alternaci konsonantů *-c ~ -t*:

kombinacija → kombinatornyj

galljucinacija → galljucinatornyj

èkspiracija → èkspiratornyj

sekrecija → sekretornyj

kontradikcija → kontradiktornyj

a v jednom případě konsonantů *-z' ~ z*:

illjuzija → illjuzornyj.

Pouze alternaci finálního konsonantu ZMS jsme zaregistrovali u přídavného jména *reflektórnyj* (← *refleks*).

Jinak zjišťujeme na derivačním švu ještě souhlásku *-s*: *sensornyj*, *kursornyj* a *akcessornyj*.

V neologismu *del'taplánernyj* (čes. *deltaplánový*), což je sufixální odvozenina od substantiva *del'taplan*,⁴⁵ segmentujeme nepřizvučnou podobu probíraného morfu. V hloubkové struktuře jde totiž o příponu $<-orn->$.

-EZN-

Vyexcerpovali jsme jediné adjektivum s tímto sufixálním morfem, a to knižní výraz *pomeznyj* motivovaný substantivem *pompa*, srov. slovní spojení *vstretit' s pompoj*. Derivační šev je zcela jasný; na konci ZMS zjišťujeme pouze měkkostní alternaci *-p ~ -p'*.

⁴⁴ Slova, která dáváme do uvozovek, byla v uvozovkách i v excerpovaném textu.

⁴⁵ Srov. derivační binom v NRL₇₇, s. 45.

INTERLINGVÁLNÍ PERINTEGRACE

Probíráme-li strukturu internacionálních sufixálních morfů přídavných jmen v ruštině, zmiňme se ještě o perintegraci (tj. o druhotném rozložení morfémového materiálu uvnitř slova vedoucím k posunutí morfémové hranice a tudíž k jiné jeho segmentaci), k níž došlo na mezijazykové úrovni u několika ze zkoumaných morfů.

Z *al*-ových útvarů je to morf *-onal'n-*. Celá řada adjektiv s tímto sufixálním morfem typu *professional'nyj*, *emocional'nyj*, *funkcional'nyj* byla do ruštiny přejata ze západoevropských jazyků, zejména z francouzštiny, a adaptována domácím adjektivním sufixem *-n-*. V západoevropských jazycích se však adjektiva tohoto typu slovotvorně opírají o substantiva, jejichž základ je zakončen na *-on*, takže adjektivním sufixem je v těchto jazycích pouze *-al* (resp. *-el*). V ruštině jsou však přídavná jména na *-onal'nyj* motivována substantivy na *-ija* (*professija*, *emocija*, *funkcija*) a zvukový komplex *-on-* přechází do sufixální části adjektiva.

Dalším perintegrovaným morfem je *-onn-*. Jak jsme již uvedli v kapitole věnované etymologii, konstituuje se počáteční segment *-on-* jako součást adjektivní přípony až v ruštině. V latině byl komplex *-on-* finální částí substantivního sufixu. V ruštině se však přídavná jména na *-onnyj-* dostávají do motivačního vztahu s příslušnými substantivy na *-ij(a)*. Zcela analogicky je tomu i s příponou *-orn-*, jak jsme o tom podrobněji pojednali již v úvodní kapitole obecného rámce monografie.

Jde tudíž o zajímavý případ mezijazykové, interlingvální perintegrace, která by se měla odlišovat od obvyklých perintegrací vnitrojazykových, intralingválních, tj. perintegrací uvnitř jednoho jazykového systému.

K intralingvální perintegraci dochází na základě vedlejších motivací; výsledkem je pak možnost jiné segmentace slova, srov. např. v češtině *bojovník* motivované slovesem *bojovat* a perintegrované *bojovník* motivované substantivem *boj* podle motivačního modelu *plukovník* ← *pluk*, kde motivace slovesem neexistuje, srov. SSLT, s. 294.

Případy interlingvální perintegrace nejsou v ruštině a češtině tak docela výjimečné. Např. v češtině dochází k tomuto mezijazykovému přerozkladu právě také u adjektiv na *-onální*, ovšem s tím rozdílem, že je zde toto posunutí morfémové (a zároveň i derivační) hranice ještě delší směrem doleva, do sufixální části adjektiva přechází totiž celé *-ion-*, srov. *profes-e* → *profesionální*.

Interlingvální, konkrétně francouzsko-ruskou, resp. latinsko-ruskou perintegraci, vlastně již demotivaci (ruský termín 'opróščeni-je', srov. Ol'sanskij, 1973) — na rozdíl od demotivace intralingvální typu *bel'jě*, *golub'* —, můžeme ještě ilustrovat např. na slovech *verbal'nyj*, *vokal'nyj*, *general'nyj*, *global'nyj*, *dental'nyj*, kde v ruštině segment *-al-* neplní derivační funkci, neboť komplexy *verb-*, *vok-* atd. nemají v ruštině plnou morfémovou hodnotu. Tato adjektiva byla totiž do ruštiny přejata z francouzštiny nebo latiny a pochopitelně rusifikována adjektivní příponou *-n-*. Ve francouzštině a latině se v těchto slovech při slovotvorné a ovšem též při morfémové segmentaci zcela zřetelně odděluje sufix *-al*, srov. fr. *verbal* od substantiva *verbe*, lat. *vocalis* je analogická odvozenina od substantiva *vox*, *vocis*, lat. *generalis* je sufixální derivát od substantiva *genus*, *generis*, fr. *global* je sufixální odvozenina od substantiva *globe*,

fr. *dental* je analogická odvozenina od substantiva *dent*. V ruštině takové motivace chybějí.

Nyní již je díky V. S. Gimpelevičovi známa francouzsko-ruská, případně německo-ruská perintegrace u substantiv typu *missioner*, *revoljucioner*, *opozicioner* přejatých z francouzštiny nebo němčiny. V ruštině se v těchto slovech vyčleňuje sufix *-oner*, neboť se tato adjektiva dostala takto do přímého motivačního vztahu se substantivy *missij-a*, *revoljucij-a*, *opozicij-a*. Ve fr. *missionnaire*, *révolutionnaire* a v něm. *Oppositionär* se ovšem segmentuje jen sufix *-aire/-är* (← *mission*, *révolution*; *Opposition*), srov. Gimpelevič 1966, s. 164.

Z uvedeného můžeme na závěr dedukovat, že tzv. interlingvální perintegrace je důsledek dialektického rozporu mezi slovotvornou (motivační) strukturou příslušného pojmenování v předávajícím a v přijímajícím jazyce.

SUPRASTRUKTURNÍ CHARAKTERISTIKA

Suprastrukturní charakteristiku vytvářejí suprasegmentové jazykové prostředky, z nichž u námi zkoumaných útvarů relevantní je akcentuace.

Jak jsme se již dříve zmínili, ruština většinu adjektiv s internacionálními sufixálními morfy přejímala ze západoevropských jazyků, zejména z francouzštiny a němčiny, zachovávajíc jejich akcentuaci. Ve francouzštině i němčině mají tato přídavná jména přízvuk na příponě, srov. fr. *individuel*, *disciplinaire*, *instinctive*; něm. *genial*, *prinzipiell*, *rentabel* aj. Oxytonický přízvuk mají ovšem ve francouzštině i substantiva na *-tion* typu *révolution*, srov. rus. *revoljuciónnyj*. Poněvadž jde o strukturně cizí typ slov, mají zkoumaná jména v ruštině stálý přízvuk, srov. např.:

formál'nyj, formálen, -ál'na, -ál'no, -ál'ny; ilustratívnyj, -íven, -ívna, -ívno, -ívny; rentábel'nyj, -ábelen, -ábel'na, -ábel'no, -ábel'ny; illjuzórnyj, -óren, -órna, -órno, -órny.

Stálý přízvuk na internacionální části sufixálního morfu se konstituoval nezávisle na akcentuaci motivujících ruských (respektive poruštělých) substantiv. Naproti tomu adjektiva derivovaná od týchž cizojazyčných základů, avšak ruskou (slovanskou) příponou, zachovávají akcentuaci motivační báze, srov.:

mašin-a → mašin =n-yj :: mašin =ál'n-yj
monumént → monumént =n-yj :: monument =ál'n-yj
dóktor → dóktor =sk-ij :: doktor =ál'n-yj
vén-a → vén =n-yj :: venózn-yj
komfórt → komfórt =n-yj :: komfort =ábel'n-yj
defékt → defékt =n-yj :: defekt =ívn-yj

V češtině odpovídá často ruskému přízvuku na sufixálním morfu délka, srov.:

rus.	čes.
monumentál'nyj	monumentální
bronxiál'nyj	bronchiální
venóznij	venózní
molekuljárnij	molekulární
vegetatívnyj	vegetativní [-í-]

ob'jektivnyj	objektivní [-í-]
avšak:	
diskutábel'nyj	diskutabilní
illjuzórnyj	iluzorní
kombinatórnyj	kombinatorní.

Přízvuk na (prvním) vokálu adjektivního sufixálního morfu je v ruštině pevně fixován i v sekundárních derivátech a kompozitech, ovšem s výjimkou odvozenin s afixy typu *-izm*, které vždy strhují na sebe přízvuk, srov.:

naci-onál'n-yj →	anti =naci-onál'n-yj obšče =naci-onál'n-yj naci-onál'n' =ost' naci-onal =ízm (!)
muzyk-ál'n-yj →	muzyk-ál'n =o muzyk-ál'n =ost'
revoljuci-ónn-yj →	revoljuci-ónn =o ul'tra =revoljuci-ónn-yj revoljuci-ónn =ost' po =revoljuci-ónn =omu revoljuci-on =izírova-t' (!)
tendenci-ózn-yj →	tendenci-ózn =ost' tendenci-ózn =iča-t'
graci-ózn-yj →	graci-ózn =o graci-ózn =ost'
komfort-ábel'n-yj →	komfort-ábel'n =ost'

Kompozita a některá prefigovaná adjektiva mohou někdy mít kromě hlavního přízvuku ještě přízvuk vedlejší, slabší, a to na první části složeniny nebo na prefixu či prefixoidu, např.:

inonacionál'nyj, vòdnosportívnyj, ùzkoprofessionál'nyj, àntireligióznyj,
vnutrimolekuljárnnyj, měžzonál'nyj, měžkontinentál'nyj,
měžnavigaciónnnyj, měžoperaciónnnyj.

Bez vedlejšího přízvuku bývají obvykle složeniny se vztahem podřadnosti (subordinační), jejichž prvním komponentem je *polu-*, např. *polukoloniál'nyj*, *mnoho-*, např. *mnogonacionál'nyj*, avšak antonymní komponent *malo-* mívá v adjektivech s internacionálními sufixálními morfy vedlejší přízvuk, srov. *màloproduktívnyj*, *màloèffektívnyj*.⁴⁶

Naproti tomu složeniny slučovací (kopulativní) mívají dva (případně i více) hlavní (rovnoprávné) přízvuky, např.:

továrno-materiál'nyj, literatúrno-muzykál'nyj, správno-informaciónnnyj,
sdél'no-progressívnyj.⁴⁷

V trojčlenné složenině *prefiksál'no-suffiksál'no-postfiksál'nyj* jsou celkem tři přízvuky; první přízvuk je trochu silnější než druhý, aby se naznačilo, že se první část připojuje k zbývajícím komponentům jako k celku.

⁴⁶ Akcentuace všech těchto adjektiv byla prověřena podle ortoepického slovníku *Ruskoje literaturnoje proiznošeniye i udarenije*, pod red. R. I. Avanesova a S. I. Ožegova, Moskva 1959.

⁴⁷ Akcentuace podle Orf¹³.